

مبادی مباحث کارشناسی طراحی گرافیک
در ارتباط تصویری

مبانی بصری نوشتار فارسی

فائزه طاهری

www.ketab.ir

نظارت بر چاپ: علی محمدپور
لیتوگرافی: نقش سبز
چاپ و صحافی: نقش جوهر

مدیر تولید: فرید مصححی مصلح آبادی
طراحی جلد و یونیفرم داخلی: مسعود سپهر
صفحه‌آرایی: علی ابوالحسنی
نمونه‌خوانی: ابوالفضل بیرامی

مبادی مباحث کارشناسی طراحی گرافیک در ارتباط تصویری

مبانی بصری نوشتار فارسی

مؤلف: فاطمه طاهری (عضو هیئت علمی دانشگاه هنر تهران)

دبیر: محمود مسعود سپهر

ویراستار: صوری - زبان: مهسا مهدیلو

ناشر: انتشارات فاطمی

چاپ اول، ۱۳۹۷

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۴۰۰۰ تومان

شابک: ۹۶۷۸-۶۲۲-۶۰۱-۱۱۲-۹

ISBN: 978-622-601-112-9

کلیه حقوق این اثر برای انتشارات فاطمی محفوظ است. تکثیر، انتشار و ذخیره‌سازی تمام یا بخشی از این اثر به هر شکل (چاپی، الکترونیکی و ...) و با هر هدف بدون مجوز از ناشر، غیرقانونی و قابل پیگرد است.

نشانی دفتر: میدان دکتر فاطمی، خیابان جردان، خیابان مهدی شرقی، شماره ۱۴،

کدپستی: ۱۴۱۵۸۸۴۷۴۱، تلفن: ۸۸۹۴۵۵۴۵ (۲۰ خط)

www.fatemi.ir - info@fatemi.ir

نمابر: ۸۸۹۴۴۰۵۱

نشانی فروشگاه: تهران، خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه، مطاع هدایا، راه‌آرامی

نمابر: ۶۶۰۳۷۱۰

تلفن: ۶۶۹۷۳۴۷۸

انتشارات فاطمی

طاهری، فائزه، ۱۳۵۹-

مبانی بصری نوشتار فارسی / فائزه طاهری. - تهران: فاطمی، ۱۳۹۷.

۲۰۸ص: مصور.

ISBN: 978-622-601-112-9

فروست: مبادی مباحث کارشناسی طراحی گرافیک در ارتباط تصویری.

فیبا.

۱. فارسی - نویسه‌شناسی. ۲. الفبای فارسی. ۳. ادراک بصری. ۴. آموزش دیداری. ۵. ارتباط نوشتاری. الف. سپهر، مسعود، ۱۳۳۵ -

۴۵۱/۷

PIR ۲۷۲۱/ط۲م۲

۱۳۹۷

کتابخانه ملی ایران

۵۱۳۲۸۰۶

سخن دبیر مجموعه

مجموعه کتاب‌های مبادی مباحث کارشناسی طراحی گرافیک در ارتباط تصویری بر اساس مباحث آموزشی در سطح کارشناسی این رشته تهیه شده‌اند. نام مجموعه بر اساس نگرش کلی‌ای است که در تألیف و انتشار آن‌ها مد نظر بوده است؛ بدین معنی که مؤلفان، شیوه طرح موضوع در این سطح را با ساختاری منضبط، سرآغاز کار قرار داده یا به عبارت دیگر، مبادی مباحث تلقی کرده‌اند. زیرا با این به بیشترین مباحث سال‌هاست سرفصل درس‌های معلمان و اساتید با تجربه رشته طراحی گرافیک، درآمده‌ها و دانشکده‌ها بوده، و ترتیب و مدت زمان ارائه آن‌ها در طول هر دوره آموزشی مشابه، هم‌پوشانی یک‌دیگر داشته‌اند. ولی از این دوره‌ها و کلاس‌ها تقریباً هیچ جزوه درسی، تمرین‌های نمونه یا مستندات آموزشی در دست نیست. از این رو این مجموعه بر آن است که علاوه بر ارائه اصول اولیه و محتوای مباحث طراحی گرافیک در ارتباط تصویری با ساختار آموزشی مناسب، راهنمایی برای معلمان و اساتید جوان‌تر امروزی و نیز هنرجویان و دانشجویان آن‌ها باشد، تا روحیه جستجوگری و انگیزه فراگیری در میان آن‌ها تقویت شود. تنظیم و تألیف متون به گونه‌ای است که هر کتاب برای عموم علاقه‌مندان، هنرجویان و مدرسان این رشته، کتاب آموزشی و راهنمای مفیدی باشد. به این منظور برای استفاده مؤثرتر در پایان هر بخش، تمرین‌هایی به صورت نمونه آورده شده است.

تفاوت بنیادی کتاب‌های این مجموعه با سایر کتاب‌های این رشته در این است که مباحث و دیدگاه‌های معمول یا سنتی آموزش طراحی گرافیک بازنگری شده و با توجه به نیازهای روز تدوین شده‌اند و عنوان‌هایی جدید و برخاسته از گرایش‌های نو در تخصص و حرفه طراحی گرافیک نیز به آن‌ها افزوده شده و تألیف و تدوین آن‌ها بر اساس شیوه‌های تدریس امروزی نهاده شده است. بسیاری از نویسندگان این کتاب‌ها علاوه بر پیشینه اشتغال موفق در حرفه طراحی گرافیک، مدرسان همان مبحث در مراکز آموزشی نیز هستند.

هدف این مجموعه، افزودن دانش نظری اولیه و نیز مهارت‌های کاربردی دانشجویان طراحی گرافیک و علاقه‌مندان است. به این منظور در نظر است به تدریج کلیه درس‌های پایه رشته طراحی گرافیک منتشر شود. مهم‌ترین مباحث این رشته با توجه به نیازهای روز جامعه و تخصص‌های در حال گسترش عبارت‌اند از: طراحی خط، نوشته و فونت فارسی، صفحه‌آرایی و کتاب‌آرایی، تجزیه و تحلیل آثار گرافیک، رنگ و ترکیب‌بندی رنگ، طراحی نشانه، طراحی هویت جامع بصری، طراحی پوستر، بسته‌بندی، گرافیک محیطی، طراحی گرافیک برای تبلیغات، طراحی گرافیک در فضای مجازی، تاریخ گرافیک ایران و جهان، که بر حسب گستره موضوع ممکن است هر مبحث بیش از یک کتاب را به خود اختصاص دهد.

سپاسگزاری

شکل‌گیری این مجموعه به صورت حاضر بدون ابتکار، پیگیری و پیشقدم شدن انتشارات فاطمی که کلیه امکانات آماده‌سازی، تولید و نشر خود را در اختیار آن گذاشت ممکن نبود و چه بسا همچنان به صورت آرزویی در دهر مؤلفان باقی می‌ماند. و نیز توجهات خاص آقای فرید مصلحی مصلح‌آبادی به عنوان سر ویراستار و سرپرست بخش نمونه‌خوانی و تصحیح که یک‌یک متن‌ها را بارها با شکیبایی و دقت از نظر گذراندند، با شعوری که انانی و سهولت در خواندن متن، همراه با حفظ شیوه خاص بیان هریک از نویسندگان، در خور تقدیر و سپاس بسیار است.

مسعود سپهر

فهرست

مقدمه | ۱۱

فصل اول: ابزارهای بصری | ۱۷

چارچوب | ۱۸

تمرین | ۲۰

فصل | ۲۱

تمرین | ۲۴

خط آرس | ۲۵

تمرین | ۲۶

گرید | ۲۷

تمرین | ۲۸

فصل دوم: عناصر بصری | ۲۹

نقطه | ۲۹

کارکرد نقطه در نوشتار | ۲۹

نقش بصری نقطه | ۳۴

تمرین | ۵۲

خط | ۵۴

ویژگی‌های بصری خط | ۵۴

کارکرد خط در نوشتار | ۵۵

خط در اسکلت کاراکترها | ۵۵

ضخامت در خط پوشش | ۷۲

سطح مقطع در خط پوشش | ۸۱

بافت در خط پوشش | ۹۰

نقش بصری خط | ۹۰

تمرین | ۹۷

سطح | ۱۰۰

کارکرد سطح در نوشتار | ۱۰۰

سطح اسکلتی | ۱۰۱

سطح ظاهری | ۱۰۴

نقش بصری سطح | ۱۱۱

نقش سطح در چرخش بصری | ۱۱۳

نقش سطح در ایجاد هارمونی | ۱۱۴

نقش سطح در ایجاد کنتراست | ۱۱۵

تمرین | ۱۱۷

فصل سوم: کیفیت بصری | ۱۱۹

چرخش بصری | ۱۲۲

چرخش بصری در فضای مثبت | ۱۲۴

کاراکترهای حفره‌دار | ۱۲۵

کاراکترهای کاسه‌دار | ۱۲۹

کاراکترهای با خط مایل | ۱۳۰

- کاراکترهای نقطه‌دار | ۱۳۲
- چرخش بصری در فضای منفی | ۱۳۴
- تمرین | ۱۴۲
- تأکید بصری | ۱۴۳
- عوامل ایجادکننده تأکید | ۱۴۳
- تمرین | ۱۴۶
- هارمونی و کنتراست | ۱۴۷
- عوامل ایجادکننده هارمونی و کنتراست | ۱۴۸
- تمرین | ۱۵۶
- تناسب | ۱۵۸
- تمرین | ۱۷۵
- تقارن | ۱۷۷
- تقارن در نوشتار | ۱۷۷
- تمرین | ۱۸۱
- توازن | ۱۸۶
- عوامل مؤثر در توازن | ۱۸۶
- تمرین | ۱۹۸
- تعادل | ۱۹۹
- تعادل در کاراکترهای متقارن | ۲۰۰
- تعادل در کاراکترهای نامتقارن | ۲۰۱
- تمرین | ۲۰۲
- ترکیب بندی | ۲۰۳
- کتاب‌شناسی | ۲۰۵

مقدمه

تنوع رسانه‌ها در قرن اخیر، بستری برای گسترش ارتباط بصری به شکل و کیفیتی جدید فراهم کرده است. هرچه دانش بصری گسترش و وسیع‌تر می‌شود، نقش و اهمیت عوامل این ارتباط هم پررنگ‌تر می‌شود. دوازده عاملی که وجود ارتباط بصری به حضورشان وابسته است، نوشتار و تصویرند. ارتباط بصری مناسب و کاربردی، با شناخت و انتخاب درست این عوامل شکل می‌گیرد.

برای شناخت این عوامل به آموزش نیاز است. در برای آموزش، به الفبای دقیق، الفبای شناخت تصویر، مبانی هنرهای تجسمی است. اما برای شناخت بصری نوشتار، شاید طراحان و دانشجویان گرافیک با چالش‌های بیش‌تری مواجه باشند. از آن‌جا که نوشتار به عنوان یک مؤلفه بصری نقش‌های متنوعی دارد (گاهی به جای تصاویر می‌توان ادعا کرد که نگاه تصویری به نوشتار و شناخت بصری آن، راهگشاست). با این پیش‌درمان، می‌توان ریشه‌های الفبای تصویر و نوشتار را یکسان دانست.

هدف این کتاب، تدوین مبانی بصری نوشتار بر اساس مبانی هنرهای تجسمی است. با این مبانی، بهتر می‌توان به تحلیل فرم کاراکترهای تایپی پرداخت. این شناخت هم در مرحله انتخاب تایپ‌های موجود و هم در مرحله طراحی تایپ با توجه به جامعه مخاطب و کارکرد تایپ، مفید خواهد بود.

مخاطبان اصلی این کتاب، دانشجویان مقطع کارشناسی گرافیک‌اند که اولین برخورد با فرم بصری نوشتار را تجربه می‌کنند. این کتاب حاصل تحقیق و آزمایش یافته‌ها و به‌کارگیری آن‌ها در عرصه آموزش دانشگاهی است. بسیاری از نتیجه‌های بیان شده در مورد سهولت خوانش و فرم‌ها، از تطابق تایپ‌های پرکاربرد خوانشی در نوشتار فارسی با تایپ‌های نمایشی از یک سو و آنالیز فرم کاراکترها در تایپ‌فیس‌های پرکاربرد خوانشی از سوی دیگر، استخراج شده‌اند.

مباحث هرهای تجسمی در منابع مختلف، تقسیم‌بندی‌های متنوعی دارد. در بیش‌ترین تقسیم‌بندی‌ها، عناصر و کیفیت‌ها حضور دارند و برای هر یک، تعاریف و مصادیق تقریباً مشترکی وجود دارد. دانشجویان رشته گرافیک در ترم اول دانشگاه یا در هنرستان، به‌طور کامل با مبانی هرهای تجسمی آشنا شده‌اند. با توجه به دانسته‌های ایشان، از بیان دوباره تعریف‌ها پرهیز شده است. تعاریف اصلی در حوزه مبانی هرهای تجسمی، در این کتاب تغییر نکرده است. در تقسیم‌بندی عناصر و کیفیت‌های مبانی بصری نوشتار، با هدف کاربردی‌تر شدن آن‌ها در حوزه تایپ تغییراتی صورت گرفته که به مرور زمان و با پیشرفت مطالعات در این حوزه، اصلاح می‌شوند.

سه فصل پیش‌روی شماست که شامل سه تقسیم‌بندی اصلی در مبانی بصری نوشتار است:

فصل اول: شامل ابزارهای بصری است. چارچوب، فضای سفید، خط کرسی، و گرید در این فصل توضیح داده شده‌اند. این‌ها ابزاری‌اند که شرایط لازم برای حضور و کارکرد عناصر و کیفیت‌های بصری را فراهم می‌آورند و همچنین، به درک راحت‌تر فرم کمک می‌کنند.

فصل دوم: شامل عناصر بصری است. عناصر در واقع مواردی‌اند که حضورشان موجب شکل‌گیری یک اثر بصری می‌شود و اثر بصری بدون حضور آن‌ها معنا ندارد. در خصوص تایپ هم حضور عناصر اهمیت دارد. از آن‌جا که فرم کاراکترهای تایپ، مانند یک اثر انتزاعی از پیش تعیین شده است و طراحان باید در همان محدوده و کمی بیش‌تر از آن به خلاقیت و نوآوری

بپردازند، می‌توان گفت طراحان این حوزه از طراحان دیگر در عرصه ارتباطات بصری بسیار محدودترند، از این رو عناصر و کیفیت‌ها هم با دقت بیش‌تری استفاده می‌شوند.

تعداد این عناصر در منابع مبانی هنرهای تجسمی، بیش‌تر از موارد بیان شده در این کتاب است؛ اما نقش اصلی آن‌ها در خلقِ فرم در تایپ، همان ایجاد تعامل با یکدیگر و کمک به بروز کیفیت‌های بصری در یک ترکیب‌بندی مناسب است. در مبحث عناصر، علاوه بر توضیحات مربوط به این عناصر در فرم‌های تایپ، به نقش آن‌ها در ایجاد کیفیت‌های مختلف هم اشاره شده است. از این رو، مخاطبان عزیز هم در مبحث کیفیت‌ها و هم در مبحث عناصر، با تعامل این دو بخش با یکدیگر مواجه خواهند شد که در واقع، تکمیل‌کننده بحث است. البته در برخی موارد ممکن است کاری به کار نرسد، ولی فقط تکمیل روند تعامل و گفتمان در مورد عناصر و کیفیت‌هاست. این عناصر شامل نقاط، خط، و سطح‌اند.

فصل سوم: شامل کیفیت‌های بصری است. اگرچه عوامل اصلی ایجاد کیفیت‌های بصری، عناصر و تعامل آن‌ها با یکدیگر است، خود کیفیت‌ها هم در به‌وجود آمدن، قدرت گرفتن، یا به زوال رسیدن یکدیگر دخیل‌اند. از این رو در این کتاب، در توضیح چگونگی شکل‌گیری و کارکرد برخی از کیفیت‌ها، علاوه بر نقش عناصر، به کارکرد برخی از کیفیت‌ها هم اشاره شده است. اینفوگراف‌ها رفت و برگشت میان عناصر، کیفیت‌ها و کارکرد هر یک در خلق دیگری را به شکل تصویر به نمایش گذاشته‌اند، که امید است مفید واقع شود. کیفیت‌های بصری شامل چرخش بصری، هارمونی و کنتراست، تناسب، تقارن، توازن و تکرار‌اند.

مبنا قرار دادن مبانی هنرهای تجسمی به معنی کم‌اهمیت جلوه دادن یا غافل‌گشتن با اصول خوشنویسی نیست، ولی از آن‌جا که فرم بصری کاراکترهای نوشتاری در این کتاب مبنای تحلیل و شناخت است و زبان مشترکی میان تصویر و نوشتار را طلب می‌کند، از این رو، فقط در برخی از مباحث به اصول خوشنویسی ارجاع داده شده است که به مبانی تجسمی و شناخت فرم کمک می‌کند.

لازم به ذکر است که تایپ فیس های انتخاب شده در تصویرها و آنالیزها، بر مبنای نزدیکی فرم آنها به موضوع مورد بحث بوده است و به معنی رد یا قبول یا ارجحیت بخشیدن به تایپ فیس خاصی نبوده است.

این راه ادامه دارد، چنانچه از گذشته شروع شده و اساتید و بزرگواران در هرچه تنومندتر شدن این نهال و رشد این شاخه از گرافیک ایران، یاری رسان بوده و هستند. در این عرصه، از زحمات به ریغ اساتید و فعالان این حوزه که خوراک تئوری و عملی این تحقیق را پیش تر فراهم کرده اند و من از آن بهره مند شده ام، سپاسگزارم. همچنین، از دانشجویان عزیزم در دو دانشگاه تبریز و اصفهان و اساتید بزرگوارم خانم دکتر دانشگر و آقای دکتر حسامی کرمانی نیز تشکری می کنم.

قبل از آغاز مطلب، به معرفی چند اصطلاح جدید که در این کتاب بیش تر با آن ها مواجه خواهیم شد، می پردازیم:

خرده فرم: هر کاراکتر نوشتاری یک فرم علی دارد که آن را بدنه کاراکتر می نامیم. برخی کاراکترها اجزایی به نام خرده فرم دارند که در کنار هم، بدنه کاراکتر را تشکیل می دهند. مثلاً در کاراکتر «ح» یک خرده فرم، افسر و یک خرده فرم، کاسه معکوس است.

اسکلت کاراکتر: اصل، بنیان، و استخوان بندی اصلی هر کاراکتر را اسکلت کاراکتر می نامیم. ممکن است اسکلت ها در برخی از قلم های خوشنویسی یا برخی از تایپ فیس ها با هم تفاوت داشته باشند، اما در این کتاب اسکلت اصلی و ابتدایی همان حروف و کاراکترهای نوشتاری است که همه ما هنگام آموزش الفبا شناخته ایم و برای ما آشناست. کلماتی مثل خط اسکلتی یا سطح اسکلتی نیز ریشه در همین استخوان بندی اصیل دارند.

پوشش کاراکتر: ظاهر تایپ که اصطلاحاتی نظیر خط پوششی و سطوح ظاهری را

هم به دنبال دارد، در واقع قیافه ظاهری کاراکتر است، پس از آن که شاخص‌های بصری خاصی را به خود گرفته است. این کلمات از نظر محتوا بسیار به تایپ‌فیس نزدیک‌اند.

تایپ‌فیس: تایپ‌فیس و تایپ هر دو در یک معنا استفاده شده‌اند و منظور فرم و قیافه ظاهری کاراکترها در تایپ‌های مختلف است. از این رو گاهی از تایپ و گاهی از کلمه تایپ‌فیس استفاده شده است.

کاراکتر: به بنای تعریف منابع لاتین در حوزه تایپ، کاراکتر تمام علائم و نشانه‌های نوشتاری (حروف، علائم نگارشی، علائم آوایی، و غیره) را دربرمی‌گیرد و با نگاه فرمی و فارغ از خوانش نوشتار در این کتاب بیشتر مورد نظر است، نزدیکی بیش‌تری دارد. اساتید و طراحان محترم ممکن است به جای این واژه از کلماتی چون نویسه، مفردات، گلیف، حروف، و غیره استفاده کنند. مفردات، با حرفه فقط به بخشی از علائم نوشتاری اختصاص دارند؛ بخصوص واژه مفردات که بیش‌تر در حشر نویسی رایج است، ممکن است شامل علائم و نشانه‌های یک تایپ نشود. نویسه نیز به عنوان واژه جایگزین و فارسی‌شده کاراکتر پیشنهاد شده است. با جستجوی دقیق‌تر در مورد معنای این واژه در فرهنگ کلمات فارسی به معانی ناآشنایی برخوردیم که ممکن بود برای هنرجویان، بهام ایجاد کند. از این رو، با توجه به منابع، از واژه کاراکتر به عنوان یک واژه شناخته‌شده‌تر استفاده شده است. و از قلم در این کتاب در دو معنی استفاده شده است. اول: اقلام خوشنویسی یا قلم خوشنویسی که منظور انواع و اقسام گونه‌های خوشنویسی است، مثل قلم نسخ و قلم ثلث که در بیش‌تر منابع از این لفظ استفاده شده است. دوم: به عنوان ابزار نگارش و ابزار خطاطی.